

UOT 94(479.24); UOT 371.39

MƏTANƏT MƏMMƏDOVA

Bakı Dövlət Universitetinin dosenti

metanet.memmedova.61@mail.ru

AZƏRBAYCAN TARİXİNİN TƏDRİSİNDƏ SOYQIRIM MƏSƏLƏSİ

DOI: <https://doi.org/10.36719/2708-065X/107/307-313>

Tarix baş verənləri bir də təkrar etməyə məcburdur. Çünki ona qulaq asan olmur.

Lorens Piter.

Soydaşlarımızın Ermənistan Respublikası ərazisindəki ata-baba yurdlarından deportasiya edilməsi, onların insan hüquqlarının kütləvi surətdə pozulması tarixi fakt kimi danılmazdır. Təcavüzkar erməni şovinizminin azərbaycanlılara qarşı planlı surətdə həyata keçirdiyi mənfur soyqırım siyasəti tarix dərslərimizdə bu və ya digər dərəcədə yer almaqdadır. 1991-ci ildə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin yenidən bərpa və inkişafı, Vətən tarixinin ümumtəhsil məktəblərimizdə müasir metodoloji yanaşmalar əsasında öyrənilməsi gənc nəsillərə çatdırılması üçün əlverişli zəmin yaratdı. Ümummilli lider Heydər Əliyev “Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında” 26 mart 1998-ci il tarixli xüsusi fərman imzalamışdır. Soyqırım məsələsi 2012-ci ildə nəşr edilən V siniflər üçün “Azərbaycan tarixi” dərslərində, 2014-cü ildə nəşr edilən 8-ci siniflər üçün “Qarabağ tarixi” dərslərində bu və ya digər dərəcədə öz əksini tapmışdır. 2016-cı ildə nəşr edilən IX siniflər üçün “Azərbaycan tarixi” dərslərində yetəri qədər tutarlı faktlarla 1918-ci il Mart soyqırımı haqqında məlumat yer almış, 2018-ci ildə nəşr edilən XI siniflər üçün “Azərbaycan tarixi” dərslərində mart hadisələri “Bakı Sovetinin azərbaycanlılara qarşı soyqırımı siyasəti” adlı mövzuda geniş şəkildə qələmə alınmışdır. 2021-ci ildə çapdan çıxan IX siniflər üçün “Zəfər tarixi” kursu üzrə dərslər vəsaitində tarixi keçmişlə qarşılıqlı əlaqə formasında İkinci Qarabağ müharibəsindəki tarixi qələbəmiz işıqlandırılmış, Mart Soyqırımı haqqında məlumat verilmişdir. Bu tarixi hadisələrin tədrisi yetişən gənc nəsilin qan yaddaşına hoparaq, onlara öz milli tarixini öyrənmək, sevdiyi Vətən, torpaq uğrunda lazım gələrsə ölmək məna-viyyatını öyrədir. Gənclərimizdə milli mənlilik şüurunu daha da inkişaf etdirərək, 44 günlük Vətən müharibəsində olduğu kimi qəhrəmanlıqlar göstərməyə sövq edir.

Açar sözlər: soyqırım, şovinizm, faciə, milli münaqişə, tarixin tədrisi.

Giriş. XIX əsrin I yarısında Qarabağa və Zəngəzura İran və Türkiyədən 10 minlərlə erməni ailəsinin köçürülməsi, İrəvan, Naxçıvan və digər tarixi torpaqlarımızda məskunlaşdırılması, 1828-1836-cı illərdə Azərbaycan əhalisinin etnik tərkibinin məqsədli şəkildə ermənilərin xeyrinə dəyişməsinə səbəb oldu. 1905-1907, 1918-1920, 1948-1953, 1988-1993-cü illərdə soydaşlarımızın Ermənistan Respublikası ərazisindəki ata-baba yurdlarından deportasiya edilməsi, onların insan hüquqlarının kütləvi surətdə pozulması, 1988-ci ildən başlayaraq Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan qoparmaq məqsədi güdən geniş miqyaslı müharibə və onun bugün də davam edən acı nəticələri-bütün bunlar təcavüzkar erməni şovinizminin azərbaycanlılara qarşı planlı surətdə həyata keçirdiyi mənfur siyasətin qanlı səhifələridir.

1918-ci il Mart Soyqırımı. Qan yaddaşının təməlinə şovinizm hakim olan ermənilərin törətdiyi qanlı faciələrdən biri, miqyası və qəddarlığı ilə seçilən 1918-ci ilin 30 mart - 2 aprel tarixində Bakı şəhərində eləcə də Şamaxı, Quba, Xaçmaz, Lənkəran, Hacıqabul, Salyan, Zəngəzur, Qarabağ, Naxçıvan və digər ərazilərdə Bakı Soveti və daşnak erməni silahlı dəstələrinin yalnız milli mənsubiyyətinə görə azərbaycanlılara qarşı törətdiyi soyqırımı cinayətləri olmuşdur. Ermənipərəst Bakı Soveti qurumu müsəlmanları sosializm, bərabərlik və xalqların öz müqəddəratını azad surətdə təyini prinsipləri ilə arxayınlaşdıraraq əslində aborigen qafqazlılar, xüsusən də Azərbaycan türkləri üçün qorxunc bir tələ hazırlayırdılar. Bakıda qırğınlar törədərək bu bölgəni işğal altına almaq üçün ermənilər həm də ideoloji-siyasi zəmin hazırlayırdılar. Hacı Zeynalabdin Tağıyevin əsgəri hissədə ehtiyatsızlıq nəticə-

sində həlak olan oğlunu dəfn etmək üçün Lənkərandan Bakıya gələn müsəlman «Evelina» gəmisinin tərk-silah edilməsi və onların rəhbəri general Talışxanovun həbs edilməsi hadisələrin gedişini sürətləndirdi. «Evelina» münaqişəsi bəhanə rolunu oynadı. Əlverişli məqamın yetişdiyini görən ermənilər gizli şəkildə rus milli şurası, Xəzər matrosları, eser və menşevik partiyaları arasında belə sayıya yaydılar ki, guya «Evelina» ilə gedən zabitlər Lənkəranda olan hərbi dəstələri ilə birlikdə Muğandakı molokan kəndlərini məhv etmək barədə tapşırıq almışlar [4,s.272]. Müsəlman camaat məscidlərə yığılaraq general Talışxanovun buraxılmasını, müsəlman hərbcilərin silahlarının qaytarılmasını tələb etməyə başladılar. 1918-ci il martın 30-da şəhər tezdən erməni bolşevik birləşmələri Bakını gəmilərdən yaylın atəşinə tutmuş, silahlı daşnaklar azərbaycanlıların evlərinə soxularaq amansız qətlər törətmişlər. Bolşevik-daşnak qüvvələri azərbaycanlılar yaşayan «Kərpicxana», «Məmmədli» və digər məhəllələrə hücum etdilər. Üç gün ərzində Bakıda 30 min insan qətlə yetirilmişdir. Erməni-bolşevik dəstələri Bakı əhalisinin 400 milyon manatlıq əmlakını müsadirə etmiş, müsəlmanların bir çox ziyyət-gahlarını dağıtmış, Təzə-Pir məscidi istiqamətindən başlayaraq silahsız müsəlmanlara divan tutub, şəhəri darmadağın etdilər. Müsəlmanların mədəniyyət mərkəzinin yerləşdiyi «İsmailiyyə» binasını, müsəlman qəzetlərinin çap olunduğu «Kaspi» mətbəəsini, «Açıq söz» qəzeti redaksiyasını və başqa əhəmiyyətli binaları yandıraraq darmadağın etdilər. Martın 30-da Nərimanovun evində S.Şaumyanla və İncilə Müdafiə Komitəsində M.Ə.Rəsulzadə ilə keçirilən görüşlərdə müəyyən razılıq əldə edilməsinə, silahların qaytarılacağı vədinə baxmayaraq, bolşevik-daşnak koalisiyası sözlünə əməl etmədi.

Bakı şəhərində müsəlman əhalisinə qarşı ermənilərin törətdikləri qanlı cinayətlərini açıb göstərən sənədlərdə qeyd olunur ki, yaxşı silahlanmış, təlim keçmiş 97 erməni əsgərləri çoxlu miqdarda pulemyotların mühafizəsi ilə hücum edirdilər. Ermənilər müsəlmanların evlərinə soxulur, bu evlərin sakinlərini qırır, onları qılınc və xəncərlərlə doğram-doğram və süngülərlə deşik-deşik edir, uşaqları yanan evin alovları içərisinə atır, üç-dörd günlük çağaları süngünün ucunda oynadır, baş götürüb qaçan valideynlərin atıb getdikləri südümər körpələrin, demək olar ki, hamısını öldürüb, valideynlərin özlərini isə elə yaxaladıqları yerdə asıb-kəsirdilər. Müsəlmanları qırıb-çatmaqla yanaşı, ermənilər onların əmlaklarını da məhv edir, az çox qiymətli olan şeyləri isə özləri ilə aparırdılar. Sonradan təkcə bir qaladan burun və qulaqları kəsilmiş, qarınları yırtılmış, cinsi orqanları doğranmış 57 müsəlman qadının meyiti tapılmışdır [5,s.213]. Gənc qadınların diri-diri divara mıxılanması, ermənilərin hücumundan sığınmağa çalışan iki min nəfərin yerləşdiyi şəhər xəstəxanasının yandırıldığı da bu dəhşətli faktlar sırasındadır. Seyid Cəfər Pişəvəri "Bakıdakı ilk Sovet hökumətinin müqəddəratı" adlı məqaləsində yazırdı: «Mən daşnakların vəhşiliklərini, saysız-hesabsız günahsız adamların, xüsusilə bitərəf iranlıların öldürülüb karvansaralarda meyitlərinin yandırılmasını öz gözümlə görmüşdüm. Bu çox faciəli və nifrətləndirici bir hərəkət olmuşdu. Heç bir əsas və ünvan olmadan yalnız kin və ədavət üzündən daşnakların törətdikləri cinayət hər bir insanın ruhunu sıxıb kədərləndirirdi». Beləliklə, üç gün ərzində Bakıda qətl və qarətlərdən sonra Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının ümumiləşdirdiyi hesabatına görə əksinqilabçı adı altında 12 min nəfər azərbaycanlı əhalisi məhv edilmişdi. Atəşkəs haqqında sazişin bağlanmasına baxmayaraq, erməni və bolşevik hərbi dəstələri qətl və qarətləri aprelin 2-nə kimi davam etdirdilər. Saziş haqqında Bakı Sovetinin yığıncağında məlumat verən bolşevik İ.Suxartsev deyirdi: «Müsavət fırqəsi darmadağın edildi və Osmanlının Bakı şöbəsi alındı» [2 s.304].

Bu qırğınlarda Şamaxı qəzasının 53 müsəlman kəndində ermənilər tərəfindən 8027 azərbaycanlı (onlardan 2560-ı qadın, 1277-si uşaq idi) qətlə yetirilmişdir. Quba qəzasında 162 kənd darmadağın edilmiş, 16 mindən çox insanın həyatına son qoyulmuşdur. Bu hadisələr zamanı Qubada ermənilərin xüsusi qəddarlıqla törətdikləri kütləvi insan qətlərini aşkarlayan faktlar üzə çıxmış, öldürülən azərbaycan türkləri ilə yanaşı, ləzgilərin, talışların, yəhudilərin, tatların və digər müxtəlif millətlərin və dinlərin nümayəndələri olan minlərlə insanların da zorakılığa məruz qaldığı aşkar edilmişdir. 1917-1918-ci illərdə Cənubi Azərbaycanda 100 minlərlə azərbaycanlının qətlə yetirildiyi məlumdur. Təkcə Urmiyada 1918-ci il soyqırımında 130 mindən çox azərbaycanlı erməni-aysor quldurları tərəfindən öldürülmüşdür. Azərbaycanlılara qarşı törədilmiş soyqırımla bağlı təkzibolunmaz faktlar mənbələrdə, o cümlədən erməni və rus müəlliflərinə aid mənbələrdə də geniş əksini tapmışdır. Soyqırımı həyata keçirən bolşevik-daşnak rəhbərlərinin yazışmaları, onların hadisələr haqqında fikirləri bu qətləmlərin məhz ermənilər tərəfindən törədildiyini bir daha təsdiqləyir. 1918-ci ilin mart-aprel aylarında Bakıda azərbaycanlılara qarşı törədilən soyqırımı o zaman S.Şaumyan özü də etiraf etmişdi. Bu

barədə S.Şaumyanın Sovet Rusiyası hökumətinə verdiyi hesabat həmin hadisənin mahiyyətini aydın ifadə etmək üçün tutarlı bir mənbədir. Həmin hesabatda yazılır ki, Bakı Sovetinin hərbi qüvvələrinə Daşnaksütun partiyasının 4 minlik hərbi hissələri cəlb edilmiş və bu da nəticədə milli qırğına gətirib çıxartmışdı. Bu hesabatda S.Şaumyanın yazdığı digər fikrə diqqət edək: “Biz buna şüurlu surətdə getdik. Əgər onlar qalib gəlsəydilər, Bakı Azərbaycanın paytaxtı olacaqdı”. 1918-ci ilin yazında Azərbaycanda milli-dirçəliş prosesi xeyli güclənmişdi. Həmin dövrdə milli demokratik qüvvələrin Azərbaycanın müstəqilliyi, siyasi hakimiyyət uğrunda mübarizəsi bolşevikləri və daşnakları çox narahat edirdi. Ona görə də S.Şaumyan milli qırğın törətməklə Azərbaycan xalqını bu mübarizədən çəkindirmək istəyir, xalqı qorxutmağa, onun azadlığa inamını sarsıtmağa, milli oyanışı beşikdə məhv etməyə çalışırdı. Soyqırımın kütləvi insan tələfatı ilə nəticələndiyi müstəqillik dövründə daha da aydınlandı. Belə ki, 2007-ci ildə Quba şəhərində tikinti məqsədi ilə aparılan qazıntılar zamanı təsadüfən aşkar edilmiş kütləvi məzarlıq 1918-ci ilin may ayında bolşevik adı altında quldur erməni dəstələri tərəfindən törədilmiş Qubanın müsəlman əhalisinin soyqırımının əyani sübutu olmusdur. Bu həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, Azərbaycan xalqının gələcək nəsillərinin milli yaddaşının qorunması və soyqırımı qurbanlarının xatirəsinin əbədləşdirilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyev 30 dekabr 2009-cu il tarixli sərəncamı ilə Quba şəhərində “Soyqırımı Memorial Kompleksi”nin yaradılmasına qərar vermişdir. Memorial Kompleks 2012-2013-cü illərdə Quba şəhərində Qudyalçayın sol sahilində, keçmiş stadion ərazisində inşa edilmiş və 2013-cü il sentyabrın 18-də açılmışdır.

Tarixin tədrisində soyqırım məsələsi. 1991-ci ildə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin yenidən bərpa və inkişafı tarixin, o cümlədən Vətən tarixinin müasir metodoloji yanaşmalar əsasında öyrənilməsi üçün əlverişli zəmin yaratdı. Müstəqilliyin töhfələrindən biri də budur ki, vaxtilə öyrənilməsi mümkün olmayan və ya saxtalaşdırılan, diqqətdən kənarda saxlanılan bir sıra tarixi məsələlər arxiv sənədləri əsasında tədqiq olunur, dərslik və dərs vəsaitlərində əksini tapır, böyüməkdə olan nəsillərə çatdırılır. Təcrübə göstərir ki, Azərbaycan tarixinin hər bir mövzusu, o cümlədən azərbaycanlıların deportasiyası və soyqırımı tarixi ilə bağlı mövzuların mənbələr əsasında sistemli öyrənilməsi təhsilalanların vətəndaşlıq, vətənpərvərlik hisslərinin, milli şüurunun formalaşmasına ciddi təsir göstərir. Azərbaycanlıların soyqırımından bəhs edərkən ilk növbədə həmin dövrə aid tarixi şəraiti diqqətə çatdırmalı, regionda Azərbaycan uğrunda böyük dövlətlərin, xüsusilə Rusiyanın maraqlarını göstərməli, bu dövlətin ermənilərin çirkin niyyətlərini dəstəkləməsi, ermənilərdən alət kimi istifadə olunması səbəblərini izah etməlidir.

Xalqımıza qarşı erməni şovinst millətçilərinin törətdiyi soyqırımı siyasətinin tarixi, əsasən XVIII əsrdən başlayır. Belə ki, Rusiya çarı I Pyotrun hakimiyyəti dövründə Rusiyanın Qafqaz xalqlarına qarşı təcavüzkar siyasəti rəsmi dövlət səviyyəsinə qalxmışdı. Bu dövrdən başlayaraq, Rusiyanın rəsmi dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri də Cənubi Qafqaza yönəlmişdi. Bununla bağlı I Pyotrun vəsiyyətnaməsini və dövlət fərmanını, eləcə də I Pyotrdan sonra hakimiyyətə gələn Rus hökmdarlarının dövlət siyasətini göstərmək olar [1 s.5]. Tarix dərslərində, o cümlədən Azərbaycan tarixinin tədrisində soydaşlarımızın soyqırımından bəhs edərkən təhsilalanların diqqətini bu faktlara yönəltmək, S.Şaumyanın, Lalayanın, Hamazaspın, Andranikin və digər erməni quldurlarının törətdikləri vəhşilikləri izah etmək olduqca vacibdir.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin bərpası və inkişafında misilsiz xidmətləri olan, ulu öndərimiz Heydər Əliyev azərbaycanlıların doğma yurdlarından deportasiyası və soyqırımına aid məsələlərin hərtərəfli öyrənilməsi ilə bağlı xüsusi fərman və sərəncam imzalamışdır. 26 mart 1998-ci ildə imzalanmış “Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında” Fərman əsasında hər il 31 mart azərbaycanlıların soyqırımı günü kimi ümumxalq, dövlət səviyyəsində qeyd olunur [3]. Heydər Əliyev Azərbaycanın XIX-XX əsrlər tarixinə yeni baxışını 1993-cü ildə Elmlər Akademiyasında ziyalıları ilə görüşündə açıqlamışdı. Lakin Heydər Əliyevin irsinə həsr olunmuş bəzi əsərlərdə düzgün olmayaraq, bunu akademiya 1997-ci ildə keçirilmiş görüşlə bağlayırlar. Məsələn, tarixçi-alim Qurban Bayramovun “Heydər Əliyev və Azərbaycan tarix elmi” kitabında deyilir: “Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev tarix elminin inkişafına xüsusi diqqət verərək 1997-ci il yanvarın 31-də respublika Elmlər Akademiyası işçiləri ilə görüşündə XIX-XX əsrlər Azərbaycan tarixinin yenidən yazılması zərurətini irəli sürdü və bu işə böyük qayğı göstərəcəyini bildirdi.” Dövlətimizin XIX-XX əsr tarixinə, eləcə də soyqı-

rım məsələsinə həssas yanaşması hər bir Azərbaycan vətəndaşını qürurlandırır, gənclərimizdə milli ruhu, əqidəni gücləndirir. Ümumtəhsil məktəblərində tarixin tədrisində şagirdlərə tarixi həqiqətlərin daha dolğun, məqsədyönlü çatdırılması vacibdir. Bundan ötrü təbii ki, müəllimlərin yeni təhsil proqramları ilə ardıcıl, sistemli işləmələri, yeni texnologiyalardan səmərəli istifadə etmələri vacibdir.

Ulu Öndər Heydər Əliyev və ölkə prezidenti cənab İlham Əliyevin öyrənilməsinə qətiyyətlə istədiyi vətən tariximizin necə tədris edilməsinə qısaca nəzər yetirək. Məsələn, BDU-nun Tarix fakültəsində Təhsil Nazirliyinin qərarına əsasən “Azərbaycan tarixi” fənninin tədris müddətinin Tarixçi, Tarix müəllimi ixtisasında təhsil alanlar üçün 6 semestrdən 4 semestrə, Amerikaşünaslıq, Regionşünaslıq kimi ixtisaslarda yarım semestrə, qeyri-ixtisas (hətta, filologiya, sosiologiya kimi fakültələrdə) fakültələrində 2 semestrdən 1 semestrə endirilmiş, bir-neçə il əvvəl orta məktəblərdə “Azərbaycan tarixi”nin dünya tarixinin tərkibində keçilməsi ilə bağlı fikirlər irəli sürülmüşdür. Təhsil Nazirliyinin yeni qərarına əsasən, “Azərbaycan tarixi” fənninin tədrisində yenidən hərtərəfli dəyişiklik edilmiş, əvvəlcə fənnin adı dəyişdirilərək “Azərbaycanın müasir dövlətçilik tarixi” qoyulmuş, dərsin məzmununa isə “Azərbaycanın müasir dövlətçilik ənənələrinin yaranması, mərhələləri, formalaşması və inkişafını öyrəndiyi” təyinatı verilmişdir. Son variantda fənnin adını qaytarsalar da məzmun yuxarıdakı kimi saxlanılmış və kredit tryuku ilə ona ayrılan 75 saat 60 saata endirilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Ümumtəhsil müəssisələrində V sinifdən tədris edilməyə başlanılan, V-IX siniflərdə ardıcıl və sistemli, X-XI siniflərdə ümumi təkrar əsasında tədris edilən “Azərbaycan tarixi” fənnində 31 mart Azərbaycanlıların soyqırımı üçün ayrılan dərş saatları–V sinif üçün ümumi 68 saat- 1 saat, IX sinif üçün ümumi 68 saat- 2 saat və XI sinif üçün ümumi 68 saat-2 saatdır.

2012-ci ildə nəşr edilən, müəllifləri Yaqub Mahmudlu, Hafiz Cabbarov, Leyla Hüseynova olan V siniflər üçün “Azərbaycan tarixi” dərşliyinin 38-ci paragrafı 1918-ci il Mart soyqırımına həsr edilmişdir. Burada türk-müsəlman əhalinin başına gətirilən müsibətlər bir növ ümumi, nağılvəri formada, şagirdlərin yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla təsvir edilmişdir. Lakin bununla belə, soyqırımın başlaması üçün bəhanə, həmçinin baş verən fəlakət və itkilər, soyqırımın baş verdiyi bölgələr, həmçinin “Quba Soyqırımı memorial kompleksinin” foto şəkli təsvir edilmiş, Ulu Öndər Heydər Əliyevin 31 mart Azərbaycanlıların Soyqırımı günü kimi qeyd edilməsi haqqında 1998-ci il 26 mart tarixli fərmanı da öz əksini tapmışdır [6, s.138-141].

2014-cü ildə nəşr edilən, müəllifləri Qasım Hacıyev və Əyyub Əbdüləzimov olan 8-ci siniflər üçün “Qarabağ tarixi” dərşliyində 1918-ci il mart hadisələri səthi şəkildə sadəcə 1-2 cümləylə öz əksini tapmışdır. Bu isə soyqırım məsələsinin tarix dərşliklərində hələ də lazımi səviyyədə işıqlandırılmamasından irəli gəlir.

2016-cı ildə nəşr edilən, müəllifləri Yaqub Mahmudlu, Qabil Əliyev, Leyla Hüseynova, Mehman Abdullayev, Hafiz Cabbarov olan IX siniflər üçün “Azərbaycan tarixi” dərşliyində yetəri qədər tutarlı faktlarla 1918-ci il mart soyqırımı haqqında məlumat yer almışdır. Belə ki, Bakı Soveti rəhbərliyinin müsəlman-türk əhalisinə qarşı soyqırımı törətməkdə məqsədləri aşağıdakı kimi ifadə edilmişdir: 1. Sovet Rusiyasının Bakını işğal etmək, neft sərvətlərinə yiyələnmək planını həyata keçirmək; 2. Bolşeviklərin əsas rəqibi olan Müsavat partiyasının sosial bazasını məhv etmək; 3. Türk-müsəlman əhalini qırmaq, Bakını rus-erməni şəhərinə çevirmək; 4. Milli siyasi qüvvələrə divan tutmaq, xalqımızın azadlıq mübarizəsini başsız qoymaq. Dərşlikdə mart soyqırımının baş vermə səbəbləri, Bakı Sovetinin hərbi qüvvəsi haqqında məlumat, üç gün davam edən qırğın nəticəsində ayrı-ayrı bölgələr üzrə insan tələfatı, məhv edilən memarlıq abidələri habelə dəymiş ümumi ziyan haqqında yetəri qədər məlumat öz əksini tapmışdır. Həmçinin bu dəhşətli soyqırımı hadisəsini araşdırmaq üçün 1918-ci ilin iyulun 15-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tərəfindən yaradılan Xüsusi Təhqiqat Komissiyası və onun həyata keçirdiyi tədbirlər faktlarla əsaslandırılmışdı [7, s.89-92]. Mövzunun içərisində həmçinin mart soyqırımından sonra yaradılan Bakı Xalq Komissarları Sovetinin (XKS-25 aprel) antiazərbaycan siyasəti haqqında da məlumat öz əksini tapmışdır.

2018-ci ildə nəşr edilən, müəllifləri Pərviz Ağalarov, Niyaməddin Quliyev, Rövşən Hətəmov, Faiq Babayev, Elşən Qasimov, Elnur Hüseynov, Hafiz Cabbarov, Sevil Bəhrəmovə və Asif Hüseynov olan XI siniflər üçün “Azərbaycan tarixi” dərşliyində mart hadisələri “Bakı Sovetinin azərbaycanlılara qarşı soyqırımı siyasəti” adlı mövzuda geniş şəkildə qələmə alınmışdır. Burada XX əsrin əvvəllərində baş qaldırmış milli azadlıq hərəkatı və onun üzvləri, 1918-ci il mart soyqırımına zəmin

yaradan hadisələr, soyqırım zamanı və sonra əhalinin bolşevik-daşnak dəstələrinə müqaviməti (bu özünü qoçulardan ibarət dəstələr şəklində bürüzə verirdi və bunun nəticəsi idi ki, ermənilər Bakıda geniş miqyaslı soyqırımı törətsələr də, bir sıra ətraf kəndlərə girə bilməmişdilər), soyqırım zamanı türk-müsəlman əhalinin başına gətirilən müsibətlər, bölgələr üzrə insan və ümumi dəymiş ziyan haqqında məlumatlar tarixi materiallar əsasında öz əksini tapmışdır. Dərslikdə həmçinin “Quba soyqırımı” memorial kompleksi haqqında da məlumatlara yer verilmişdir. Mövzu Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin 31 mart 1919-cu ildə “Azərbaycan” qəzetində nəşr edilən “Martda tökülən qanlar türklərdə milliyyət və hüriyyət fikrini, Azərbaycan atəşi-müqəddəsini söndürə bilmədi... Qanlar içində boğdurulmaq istəyən Azərbaycan fikri bir kərə müstəqil bir hökumət şəkli ilə təcəlli etdi! Bakı bir qan və bir fitnə ocağı deyil, paytaxtımız oldu” fikri ilə yekunlaşır [8, s.78-82]. Bundan əlavə azərbaycanlıların digər faciə və soyqırımları, Qərbi Azərbaycandan deportasiya edilməsi və s. kimi tələyüklü məsələlərə müəyyən qədər diqqət yetirilir.

2021-ci ildə çapdan çıxan, müəllifləri Pərviz Ağalarov, Niyaməddin Quliyev, Hafiz Cəbbarov, Talib Talıblı və Ramil Tanrıverdi olan IX siniflər üçün “Zəfər tarixi” kursu üzrə dərs vəsaitində tarixi keçmişlə qarşılıqlı əlaqə formasında İkinci Qarabağ müharibəsindəki tarixi qələbəmiz işıqlandırılmışdır. Dərs vəsaitində qısa da olsa Mart Soyqırımı, AXC dövründə həyata keçirilən tədbirlər haqqında, həmçinin soyqırım nəticəsində həlak olanların türk-müsəlman əhalisinin milli istiqlal uğrunda fəda etdikləri və məhz həmin dövrdə edilənlərin İkinci Qarabağ müharibəsindəki qalibiyyətli zəfər yolumuz işıqlandırdığı vurğulanmışdır.

Nəticə. Xalqın, millətin var olduğunu göstərən əlamətlər sırasında onun tarixi və milli şüuru xüsusi rol oynayır. Azərbaycan xalqı öz milli tarixini öyrənir, milli tarixinə hörmətlə yanaşır, onu tədqiq və tədris edir. Milli şüur da xalqda təşəkkül tapır. Belə olmasaydı, İkinci Qarabağ müharibəsində qalib gələ bilməzdik. İkinci Qarabağ müharibəsindəki tarixi qələbədən sonra işğaldan azad edilən ərazilərdə aparılan abadlıq və yenidən qurma işləri nəticəsində təsadüfən aşkara çıxarılan kütləvi məzarlıqlar bir daha sübut edir ki, erməni xisləti illər keçsə də, dəyişmir. Qarabağ ərazisində aşkar edilən qazıntılar tarixi fakt kimi araşdırılsa da, onların tarixin tədrisinə gətirilməsi, tarixin tədrisində soyqırım kimi verilməsi tarix dərsliklərinin üzərinə bir vəzifə kimi düşür. Tarixçilərdən C.Zeynaloğlunun, H.Baykaranın, Mirzə Bala Məmmədzadənin, habelə AXC hökumətinin Parisdə çap etdirdiyi əsərlərində “mart hadisələrinin sinfi xarakter daşması” iddiası rədd edilərək “milli ədavətdən, ermənilərin azərbaycan türklərinə olan nifrətindən doğan qırğın” ideyası dönə-dönə vurğulanır. Başlıcası isə həmin müəlliflər axıdılan günahsız qanlara ürəkdən sızlasalar da, daxili bir qürur, milli iftixar hissi ilə mart şəhidlərini istiqlalımız, müstəqil dövlətçilik yolunda ilk qurbanlar hesab edirlər [4, s.249]. Lakin xarici tarixşünaslıqda bu düşüncə fərqlidir. Xarici tarixşünaslıqda mart soyqırımında əhalinin acınacaqlı vəziyyəti müfəssəl təsvir edilsə də, bu hadisələri sadəcə bəsit bir hadisə kimi dəyərləndirmiş, Şərqdə ilk demokratik respublika olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyəti demək olar ki, heçə endirilmişdir. Ölkə prezidenti cənab İlham Əliyevin də qeyd etdiyi kimi: “Xalqımızın vətənpərvərliyi, birliyi və həmrəyliyi, Azərbaycan rəhbərliyinin siyasi iradəsi sayəsində qarşımıza qoyduğumuz bütün məqsədlərə, o cümlədən ərazi bütövlüyümüzün və suverenliyimizin bərpasına, soyqırımı həyata keçirənlərin, insanlar və xalqlar arasında nifaq və düşmənçilik salanların ifşasına nail olacağıq”. 2021-ci ildə çapdan çıxan IX siniflər üçün “Zəfər tarixi” kursu üzrə dərs vəsaitində tarixi keçmişlə qarşılıqlı əlaqə formasında İkinci Qarabağ müharibəsindəki tarixi qələbəmiz işıqlandırılmış, Mart Soyqırımı haqqında məlumat verilmişdir. Bu tarixi hadisələrin tədrisi yetişən gənc nəsilin qan yaddaşına hoparaq, onlara öz milli tarixini öyrənmək, sevdiyi Vətən, torpaq uğrunda lazım gələrsə, ölmək məənəviyyatını öyrədir. Gənclərimizdə milli mənlilik şüurunu daha da inkişaf etdirərək, 44 günlük Vətən müharibəsində olduğu kimi qəhrəmanlıqlar göstərməyə sövq edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abışov V.Ş. Azərbaycanlıların soyqırımı (1917-1918-ci illər). Bakı, “Nurlan”, 2007, 163 s.
2. Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə. V cild (1900-1920-ci illər). Bakı. "Elm". 2008. 696 s.
3. Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-ci il 26 mart tarixli fərmanı. “Azərbaycan” qəzeti, 27 mart 1998.

4. İsgəndərov A.C. Azərbaycanca türk-müsəlman soyqırımı probleminin tarixşünaslığı 1918-1920, Bakı, "Adiloğlu" nəşriyyatı, 2006, 396 s.
5. Paşayev A. Açılmamış səhifələrin izi ilə, Bakı, "Azərnəşr", 2001.
6. Ümumtəhsil məktəblərinin 5-ci sinfi üçün Azərbaycan tarixi fənni üzrə dərslik. Bakı, "Təhsil", 2012, 208 s.
7. Ümumtəhsil məktəblərinin 9-cu sinfi üçün Azərbaycan tarixi fənni üzrə dərslik. Bakı, "Şərq-Qərb", 2016, 192 s.
8. Ümumtəhsil məktəblərinin 11-ci sinfi üçün Azərbaycan tarixi fənni üzrə dərslik. Bakı, "Şərq-Qərb", 2018, 208 s.

МАТАНАТ МАМЕДОВА

Доцент Бакинского государственного университета

ПРОБЛЕМА ГЕНОЦИДА В ПРЕПОДАВАНИИ ИСТОРИИ АЗЕРБАЙДЖАНА

Депортация наших соотечественников с земель их предков на территории Республики Армения, массовое нарушение их прав человека неоспоримы как исторический факт. Ненавистная геноцидальная политика агрессивного армянского шовинизма против азербайджанцев в той или иной степени включена в наши учебники истории. В 1991 году восстановление и развитие государственной независимости Азербайджана, изучение истории Родины на основе современных методических подходов в наших средних школах создали благоприятную почву для обучения подрастающего поколения. Общенациональный лидер Гейдар Алиев подписал специальный указ от 26 марта 1998 года «О Геноциде азербайджанцев». Вопрос геноцида в той или иной степени нашел отражение в учебнике «История Азербайджана» для 5-го класса, изданном в 2012 году, и в учебнике «История Карабаха» для 8-го класса, изданном в 2014 году. В изданном в 2016 году учебнике «История Азербайджана» для 9-х классов содержались сведения о мартовском геноциде 1918 года с достаточно убедительными фактами, а мартовские события в изданном в 2018 году учебнике «История Азербайджана» для 11-х классов широко писалась «политика геноцида». В учебнике курса «История Победы» для IX классов, который выйдет в свет в 2021 году, наша историческая победа во Второй Карабахской войне была освещена в форме взаимодействия с историческим прошлым, а также даны сведения о Мартовском Геноциде. Учение об этих исторических событиях впитывается в кровную память молодого поколения, учит их нравственности познавать свою национальную историю, погибая при необходимости ради любимой Родины и земли. Это еще больше развивает национальное самосознание нашей молодежи и мотивирует ее проявлять героизм, как в 44-дневной Отечественной войне.

Ключевые слова: геноцид, шовинизм, трагедия, национальный конфликт, преподавание истории.

MATANAT MAMMADOVA

Associate professor of Baku State University

THE ISSUE OF GENOCIDE IN THE TEACHING OF AZERBAIJAN HISTORY

Deportation of our compatriots from their ancestral lands in the territory of the Republic of Armenia, massive violation of their human rights is undeniable as a historical fact. The hateful genocidal policy of the aggressive Armenian chauvinism against the Azerbaijanis is included in our history textbooks to one degree or another. In 1991, the restoration and development of the state independence of Azerbaijan, the study of the history of the Motherland based on modern methodological

approaches in our secondary schools created a favorable ground for the younger generations to learn. National leader Heydar Aliyev signed a special decree dated March 26, 1998 "On the Genocide of Azerbaijanis". The issue of genocide was reflected to one degree or another in the "History of Azerbaijan" textbook for the 5th grade published in 2012, and in the "History of Karabakh" textbook for the 8th grade published in 2014. The "History of Azerbaijan" textbook for the 9th grades published in 2016 contained information about the March genocide of 1918 with sufficiently convincing facts, and the "History of Azerbaijan" textbook for the 11th grades published in 2018 extensively wrote about the events of March received. In the textbook for the "History of Victory" course for IX classes, which will be published in 2021, our historical victory in the Second Karabakh War was highlighted in the form of interaction with the historical past, and information was provided about the March Genocide. The teaching of these historical events is absorbed into the blood memory of the young generation, it teaches them the morality of learning their national history, dying if necessary, for the sake of their beloved Motherland and land. It further develops national self-awareness in our youth and motivates them to show heroism like in the 44-day Patriotic War.

Keywords: genocide, chauvinism, tragedy, national conflict, history teaching.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 17 oktyabr 2024-cü il.

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 15 noyabr 2024-cü il.

Rəyçilər: t.ü.f.d. Sevinc Qasımova, t.e.d. Anar İsgəndərov.
